

ПЕРЕБОРЮЮЧИ СПІЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ТРАВМИ

Мареш Тереза. Соседи Польши в школьных учебниках по истории: Проба диагноза образца восточного соседа. – Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing, 2012. – 256 с.

«Незнание истории вызывает недостаток глобального взгляда на историю человечества, а также не способствует объективному взгляду на то, что происходит в современном мире. Как на такой основе можно обучать и воспитывать молодое поколение в духе примирения и построения мостов между народами?».
Тереза Мареш.

Одним із ключових моментів новітньої гуманітаристики є пошук шляхів толерування між собою спільнот і особистостей, в чийому минулому — будь-то доля народу чи людини — приховані травматичні події та факти. Шляхи розв'язання «гордієвих вузлів» історії в свідомості сучасника — один із напрямків досліджень низки європейських учених, які вивчають взаємодію освітньої парадигми з процесами формування історичної та національної пам'яті.

Дослідниця дидактики історії, а також інформаційних і освітніх технологій Тереза Мареш із Університету імені Казимира Великого у Бидгощі (Польща) останнім часом зосереджує свою діяльність на з'ясуванні впливу історичної освіти, зокрема шкільної, на формування історичної свідомості суспільства. Її монографія «Соседи Польши в школьных учебниках по истории: Проба диагноза образца восточного соседа» — це спроба осмислити стан історичної освіти Польщі в світлі вимог і перспектив, які вибудовуються перед країною у межах єдиного європейського освітнього поля. Дослідниця зосереджується на переході польської історичної свідомості від перебування в зоні впливу колишньої радянської системи до новітніх запитів Євросоюзу.

Частково авторка уже торкалася означених питань у монографії «Вплив першоджерел на розвиток історичного мислення учнів» (Бидгощ, 2004) та в низці статей (зокрема опублікованих в Ук-

раїні), а також зреалізувала свої теоретичні напрацювання на практиці: в авторській програмі історичної освіти, зошитах і атласах із історії.

Нове дослідження Терези Мареш присвячене напрочуд актуальній темі відображення у шкільному підручнику з історії після 1945 р. стосунків Польщі з Україною, Росією, Литвою та Білоруссю. Дослідження містить роздуми про шляхи та принципи навчання історії в різних країнах, причини взаємного незнання історії одне одного, застосування аксіології в оцінці подій, зневаги до національної історичної традиції сусіда, регіональної специфіки. На думку вченої все це, поряд із селективним добром інформації з першоджерел, стало причиною непорозумінь і неминучих розходжень у трактуванні історичного факту.

Авторка засновується на тезі, що спільне минуле народів визначає добросусідські (чи навпаки) стосунки між ними у сучасному і впливає на цей процес найперше те, яким чином формується історична свідомість молодого покоління, здебільшого заснована на знанні, засвоєному в школі. Отже, саме «шкільний» погляд на сусідні нам народи, по суті, творить індивідуальне та колективне уявлення про людей і країни поряд.

У монографії досліджені польські підручники з історії 1945–2010 рр. (здебільшого для старшої школи) із наміром з'ясувати, як саме представлені у них сусідні народи із так званого «пострадянського» простору, котрі мали з Польщею значні відрізки спільного минулого в різних державних утвореннях. Біографісту окрім всього іншого цікаві спроби Т. Мареш зрозуміти, які постаті, чому й навіщо згадуються у підручниках із історії.

В основному робота базується на польсько-російській (радянській) проблематиці як найбільшій за обсягами включення в польські підручники. Також йдеться про Литву, Україну (докладно про часи Б. Хмельницького) та Білорусь. Монографія має класичну побудову, складається зі вступу, шести розділів, висновків і переліку літератури та джерел.

У «Вступі» дослідниця окреслює низку засадничих для себе принципів: 1) історія — не просто наука про минуле, а формуючий інструмент щодо майбутнього; 2) негативний досвід минулого і засновані на ньому стереотипи не можуть бути основою для формування у молоді уявлень про сусідні Польщі народи; 3) зазвичай більшість знань із історії пересічний поляк отримує із шкільного підручника, який визначає його погляди на ті чи інші історичні події й осіб; 4) підручники відображають як актуальний стан історіографії, так і політики певного часу.

У розділі «На скільки підручники з історії сприяють добросусідству» Т. Мареш обґрунтовує, чому незнання історії стає однією з вагомих причин непорозумінь і засторог між народами, а також (опираючись на ідеї Й. Топольського) аналізує шкільний підручник історії як джерело інформації та водночас вторинне історичне джерело, що відображає як факти історії, так і політичну ситуацію свого часу та формує «історичне мислення» користувача.

Розділ «Реформа освіти та зміни в підручниках історії в Польщі з другої половини ХХ до нині» оглядово розкриває зміну акцентів у потрактуванні сусідніх Польщі народів у підручниках історії, починаючи з повоєнних років (1945) до сьогодення. Йдеться про антинімецькі та слов'янофільські інтенції, ідеологізацію шкільного курсу історії, появу проблемно-тематичних підходів тощо. Далі на прикладі двох серій¹ розкрито, як саме змінився обсяг і фокус уявлень про сусідів Польщі з часу, коли частина з них опинилися в межах механічно утвореного «радянського народу» й до Осені Народів. Зокрема авторка доводить, що домінує історія Росії (Русі, СРСР, сучасної Росії) та Німеччини (Прусії, Німецької імперії, III Рейху, ФРН), а історія України, Литви та Білорусії, а також Чехії представлена здебільшого лише у зв'язку з історією Польщі. Так, щодо України згадуються лише приєднання низки українських територій до Польської корони у 1569 р., «повстання» Б. Хмельницького, проголошення УНР і ЗНР та протистояння з польською армією, підписання Брестського миру 1918 р., Голодомор і Возз'єднання 1939 р. Окремо Т. Мареш наголошує на невиправданому вживанні емоційно окрашених слів, які є прихованою оціночною характеристикою події чи людини (скажімо, повстання Б. Хмельницького означене як «самий великий **бунт**» у «**проблемній** Україні», у розповіді про угоду між Пилсудським і Петлюрою вміщено пасаж: «...серед багатьох українців останній [Петлюра — Т. М.] почав сприйматися як зрадник національних інтересів»), а також вказує на свідому тенденційну негацію (скажімо, наголошення лише націоналістичних, пронімецьких настроїв серед українців і терористичних та саботажних дій проти поляків із боку ОУН) і замовчування неприємних для польського загалу фактів (скажімо, операції «Вісла»). Дослідниця робить висновок про неприпустимість подібних підходів, що продовжують в польському суспільстві застарілі стереотипні уявлення та справедливо нагадує, що кожен із народів має

¹Йдеться про серії: «Ludzie – społeczeństwa – cywilizacje» – Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S. A. (WSiP S. A) та E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzecki, «Historia dla każdego», Wyd. Szkolne PWN, що виходили у 2003–2003 pp.

як значний осібний внесок у людську культуру, так і позитивні зразки у спільній із Польщею історії.

Згодом шкільний курс зазнає модифікацій (зокрема з'являється згадка, що на теренах Галицького князівства «утворився український народ», думка, що Польща воювала у Другій світовій війні не лише проти Германії, а й проти СРСР тощо), найвідчутніших у 1988–2002 рр., коли на хвилі національного піднесення з'явилися підручники, в яких більш повно характеризувалися історичні діячі (і не лише політичні лідери, а й військові, виробничники, митці), а оціночні судження стали значно більш нейтральні. Зникла також ідеалізація «радянського», з'явилися відомості про злочини цієї системи проти людства, зокрема й українців. Поступово образ Росії як «старшого брата» остаточно був замінений образом «недоброго сусіда». Відтак, змінилося трактування історичних персоналій (чимало зникли зі сторінок), з'явилось розуміння русифікації, маніпулювання, тоталітаризму тощо. Для нас важливо, що хоча історія Київської Русі й досі не трактується як «українська», частково зникли сюжети, які пов'язують її саме і лише з історією Росії. Водночас Т. Мареш наголошує, що нові підручники, змальовуючи Росію лише негативно, грішать проти істини так само, як і ті, де був лише позитив, а потреба подальшого сусідства диктує пошуки підходів більш нейтрального зображення, або хоча б не лише негативного.

Щодо України дослідниця докладно пише у розділі «Ріка Буг як кордон народів, історію яких учні пізнають із сучасних підручників. Інші східні сусіди Польщі», де широко згадує історію українських земель при аналізі польсько-литовських і польсько-білоруських взаємин і докладно спиняється на польсько-українських стосунках у підрозділі «Україна». Стисло виклавши концепцію «українських земель», як вони нині розуміються в польському шкільному підручнику, Т. Мареш зауважує, що власне «українці» починають фігурувати на його сторінках лише з часів «хмельниччини». Саме факти XVII ст. домінують у більшості польських підручників. Найбільше українського фактажу в підручниках М. Гладіша (2003–2005 рр.), де йдеться про «повстання» Б. Хмельницького (розділ «За українські степи») і формування кордонів Другої Речі Посполитої («За Львів і Вільнюс»), національні рухи в ній («Хороші русини, погані українці») та ОУН і пацифікацію Східної Галичини в 1930 р. Є також розповідь про переселення українців під час операції «Вісла» в 1947 р. Підсумовуючи, авторка доходить висновку, що відомості про українців у польських підручниках нині «нищівні», бо «українцы, в польских учебниках по истории, главным образом это казаки, подстрекающиеся против польской шляхты, а в XX век — это нацио-

нальное меньшинство на польских землях, о которой почти ничего не известно» (с. 196).

Дуже докладно спиняється дослідниця на відображенні в польських підручниках подій визвольної війни та постаті Богдана Хмельницького. Вона вказує, що фактично всі повоєнні підручники містять інформацію про це повстання, що засвідчує визнання його ролі в історії Польщі. Та до 80-х рр. минулого століття суть цих подій пояснювалася виключно в «радянському», ідеологічно обумовленому ключі. Далі — до 90-х рр. автори намагалися подавати лише «сухі факти» і лише К. Петкевич (2000 р.) вказав на далекі наслідки факту приєднання України до Росії. На жаль, нині, здебільшого через суто методичні причини (проблемно-тематичний підхід), події та наслідки «хмельниччини» у багатьох польських підручниках подаються надто узагальнено та вузько (їм відведено мало місця, присутня оціночна лексика та «промовляючі» ілюстрації). Т. Мареш певна, що таке спрощення шкодить порозумінню наших народів і призводить до спрощеного розуміння польською юністю історії людства загалом.

Аналізуючи, як саме ці події подаються в українських підручниках, дослідниця відзначає, що український учень докладно проінформований про причини та хід визвольного руху, а також дізнається про значну кількість його польських учасників (королів Владислава IV і Яна Казимира, а також Оссолінського, Вишневецького, Потоцького, Радзивілла та ін., в окремих авторів згадується більше 15 осіб). Також авторка акцентує увагу на звеличенні постаті Богдана Хмельницького, визнанні за ним непересічних талантів дипломата, полководця та державника. Вказуючи на значні розходження в потрактуванні одних і тих самих історичних фактів у підручниках двох країн, авторка змушена визнати, що «...политика и исторические обусловленности, попрежнему, имеют большое влияние на отбор содержания и способ их представления» (с. 232).

Т. Мареш доходить висновку що школа в Польщі нині не сприяє поліпшенню стосунків поляків із сусідніми народами, оскільки підручники далі консервують і розповсюджують стереотипні уявлення, міфи та нетерпимість. Народи, які тисячоліттями живуть по різні боки Бугу, мали часи спільного минулого й кривавих конфліктів, але досі юні поляки мало що знають не лише про їхню особну історію, а навіть про спільне минуле. Та й ці дрібні знання одної, бо не враховують «правди» іншої сторони.

Впродовж 60 років постійно змінювалися підходи до розуміння історії та її викладання, але ніколи політична складова не переставала домінувати. Тому підручники містять на загал політичну істо-

рію сусідніх слов'янських країн, фактично опускаючи економічну та культурну історії. «Обличчям» народу постають лише очільники, тоді коли його історію та культуру творять інші люди. Зокрема, відзначаючи появу в новітніх підручниках образу «радянської спільноти» в сталінські часи, авторка наголошує на повній відсутності в них «...«обыкновенного» росіянина, литовця, українця и беларуса — их проблем, образца их жизни, радостей и больных вопросов» (с. 237).

На жаль, дослідниця сама інколи буває нетолерантною в висловлюваннях (скажімо, коли констатує щодо самовизначення литовців у ХІХ ст.: «Национализм иногда победил традицию векового сосуществования», с. 178), а її судження хибують з погляду українського дослідника («Территория сегодняшней Украины в начале IX века вошла в состав первого на востоке польских земель славянского государства — Киевской Руси», с. 192). Також хочеться сподіватися, що в подальшому вдасться публікувати текст у належно вичитаному редакторами вигляді.

Провідна ідея монографії Т. Мареш — заклик подивитися на долю власного народу крізь призму бачення історії його сусідів. Бо тільки так з'явиться можливість перебороти спільні історичні травми і дати змогу наступним поколінням будувати взаємовідносини без ненависті та засторог один щодо іншого.

Н. П. Марченко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).